

Querdenker. Nowy ruch społeczny objęty obserwacją przez niemieckie urzędy ochrony konstytucji w kontekście pandemii COVID-19

Abstrakt

Celem artykułu jest próba przybliżenia zjawiska społecznej radykalizacji w Niemczech w obliczu pandemii COVID-19 oraz rekonstrukcja sposobów analitycznego rozpoznania nowego fenomenu socjopolitycznego przez wewnątrz krajowe cywilne służby wywiadowcze (Federalny Urząd Ochrony Konstytucji oraz landowe urzędy ochrony konstytucji). Powstanie spontanicznego ruchu społecznego przeciwników obostrzeń sanitarnych, antyszczepionkowców i negacjonistów pandemii koronawirusa doprowadziło do radykalizacji coraz szerszych grup społecznych. Zjawisko to stało się przedmiotem ustawowego zainteresowania wewnątrz krajowych służb wywiadowczych, w tym kontroli operacyjnej dotyczącej najbardziej radykalnych członków i grup tego ruchu.

Słowa kluczowe

RFN, Federalny Urząd Ochrony Konstytucji, ruch społeczny, Querdenker, koronasceptycy, analiza dyskursu.

Coroczne sprawozdania Federalnego Urzędu Ochrony Konstytucji Republiki Federalnej Niemiec (niem. Bundesamt für Verfassungsschutz, BfV) zawierają przegląd informacji o ustawowych¹ obszarach działalności niemieckiego kontrwywiadu², m.in. o aktywności obcych służb specjalnych na terenie Niemiec, działalności organizacji ekstremistycznych, zagrożeniach terrorystycznych oraz międzynarodowej przestępczości zorganizowanej. Oprócz federalnego organu z siedzibą w Kolonii każdy z 16 krajów związkowych ma własny landowy urząd ochrony konstytucji (niem. Landesamt für Verfassungsschutz, LfV) lub wyspecjalizowane wydziały ds. ochrony konstytucyjnego porządku państwa funkcjonujące przy ministerstwach spraw wewnętrznych, operujące w granicach danego kraju związkowego³. Pierwszym urzędem, który w swoim raporcie rocznym zawarł informacje dotyczące wpływu pandemii COVID-19 na bezpieczeństwo jednego z krajów związkowych, była służba z Nadrenii Północnej-Westfalii. Podczas prezentowania raportu za 2020 r. minister spraw wewnętrznych landu Herbert Reul podkreślił, że pandemia koronawirusa stanowi ogromne wyzwanie dla spójności społecznej⁴. Zaznaczył, że wskutek pandemii COVID-19 większa część społeczeństwa (niem. *gesellschaftliche Mitte* –

¹ *Gesetz über die Zusammenarbeit des Bundes und der Länder in Angelegenheiten des Verfassungsschutzes und über das Bundesamt für Verfassungsschutz (Bundesverfassungsschutzgesetz - BVerfSchG)*, Bundesministerium der Justiz, 20 XII 1990 r., <https://www.gesetze-im-internet.de/bverfSchG/BjNR029700990.html>, s. 1–20 [dostęp: 11 III 2021].

² Bundesamt für Verfassungsschutz jest zwyczajowo określane jako służba kontrwywiadu cywilnego lub wewnątrzrajowa służba wywiadowcza dla odróżnienia od cywilnego wywiadu zagranicznego – Bundesnachrichtendienst (BND). W tekście będą wymiennie stosowane określenia: kontrwywiad i wewnątrzrajowa służba wywiadowcza dla odróżnienia od wywiadu zagranicznego. Bundesamt für Verfassungsschutz ma znacznie szersze kompetencje niż ochrona przed działalnością obcego wywiadu na terenie RFN. Pojemnymi pojęciami opisującymi zakres działalności tej służby są: ochrona porządku konstytucyjnego bądź ochrona bezpieczeństwa ustrojowego państwa niemieckiego. Obecnie trwają dyskusje, głównie w kręgach eksperckich w Niemczech, na temat sensowności podziału na służbę zagraniczną i wewnątrzrajową. Z uwagi na coraz częstsze zacieranie się granic w podziałach kompetencyjnych jest postulowana większa konwergencja służb wywiadu, kontrwywiadu, a zwłaszcza służb odpowiedzialnych za cyberbezpieczeństwo. Por. np. G. Schindler, *Wer hat Angst vorm BND? Warum wir mehr Mut beim Kampf gegen die Bedrohungen unseres Landes brauchen. Eine Streitschrift*, Berlin 2020.

³ Por. F. Schöningh, *Geheime Hüter der Verfassung. Von der Düsseldorfer Informationsstelle zum ersten Verfassungsschutz der Bundesrepublik (1947–1961)*, Paderborn 2004; A. Moroska-Bonkiewicz, „Urząd Ochrony Konstytucji” jako organ bezpieczeństwa ustrojowego RFN. *Problematyka funkcjonowania w państwie demokratycznym*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2013, t. 7, s. 181 i nast.

⁴ *Minister Reul stellt Verfassungsschutzbericht und bundesweit erstes Corona-Lagebild vor 22. Juni 2021, Verfassungsschutzbericht und bundesweit erstes Corona-Lagebild*, Das Landesportal Wir in NRW, https://www.im.nrw/system/files/media/document/file/VS_Bericht_NRW_2020.pdf [dostęp: 23 VI 2021].

środek, centrum społeczeństwa) może czuć się zagrożona z powodu ataków środowisk skrajnych, sytuujących się dotychczas na marginesie zarówno prawej, jak i lewej strony sceny politycznej. Autorzy raportu zwracają uwagę na niepokojący trend związany z pandemią koronawirusa. Coraz większą aktywnością wykazują się nie tylko środowiska skrajnych ugrupowań politycznych, które w obliczu dużej niepewności wywołanej pandemią poszukują sposobów dotarcia do nowych zwolenników. Za budzący obawy uznano również proces radykalizacji coraz szerszych grup społecznych, które podważają fundamenty społecznego konsensusu⁵. Przez naruszenia umowy społecznej należałoby rozumieć nie tylko kwestionowanie podstaw demokratycznego państwa prawa, lecz także podawanie w wątpliwość zaufania obywateli do państwa, a zwłaszcza do organów władzy ustawodawczej, wykonawczej, sądowej, organów administracji rządowych czy też szerzej – do służby zdrowia, medycyny i roli nauki w społeczeństwie. Protesty przeciw kolejnym obostrzeniom sanitarnym w obliczu wyjątkowego wydarzenia w skali wielu pokoleń, jakim jest pandemia COVID-19, same w sobie nie są zjawiskiem niepokojącym. Obawy wzbudza dyskurs prowadzony przez przeciwników regulacji antycovidowych, kontestatorów szczepień i przeciwepidemicznej polityki publicznej, zmierzający do odmowy legalnej władzy państwowej prawomocności działania.

Pod koniec kwietnia 2021 r. do wiadomości publicznej została podana informacja o utworzeniu nowego obszaru problemowego i objęciu przez BfV ogólnokrajową obserwacją części środowisk ruchu społecznego przeciwników obostrzeń antycovidowych, znanego jako ruch Querdenker (członkowie tego ruchu określają samych siebie – w wolnym tłumaczeniu – jako nonkonformistów, myślących pod prąd, myślących w poprzek)⁶. Celem artykułu jest próba przybliżenia zjawiska społecznej radykalizacji w Niemczech w obliczu pandemii koronawirusa oraz rekonstrukcja sposobów rozpoznania przez wewnątrz krajowe cywilne służby wywiadowcze nowego fenomenu socjopolitycznego. Autor artykułu poszukiwał odpowiedzi na następujące pytania badawcze: 1. Czy nowy fenomen społecznej radykalizacji powstałej na fali pandemii koronawirusa może być realnym zagrożeniem bezpieczeństwa wewnętrznego RFN? 2. Jakie zagrożenie dla porządku konstytucyjnego mogą stanowić radykalizujące się środowiska koronasceptyków oraz czy mają one jedynie efemeryczny charakter podyktowany pandemią COVID-19?

⁵ Zob. *Verfassungsschutzbericht des Landes Nordrhein-Westfalen über das Jahr 2020*, Ministerium des Innern des Landes Nordrhein-Westfalen, https://www.im.nrw/system/files/media/document/file/VS_Bericht_NRW_2020.pdf, s. 48 i nast. [dostęp: 10 VII 2021].

⁶ M. Götschenberg, „Querdenker“ werden nun bundesweit beobachtet, „Tagesschau“, 28 IV 2021 r., <https://www.tagesschau.de/inland/verfassungsschutz-querdenker-103.html> [dostęp: 4 V 2021]. Nie ma przyjętego jednego tłumaczenia słowa *Querdenker*. W artykule jako jego odpowiednik będzie stosowane bliskoznaczne określenie – nonkonformiści.

Za hipotezę badawczą należy przyjąć stwierdzenie, że powstanie spontanicznego ruchu społecznego przeciwników obostrzeń sanitarnych, antyszczepionkowców i negacjonistów pandemii koronawirusa prowadzi do radykalizacji coraz szerszych grup społecznych, które dotąd pozostawały poza zainteresowaniem służb specjalnych, oraz wpływa na poziom bezpieczeństwa wewnętrznego RFN i spójności społecznej. Zjawisko to stało się przedmiotem ustawowego zainteresowania wewnątrz krajowych służb wywiadowczych. Jego bezpośrednie implikacje dla bezpieczeństwa wewnętrznego zostały określone jako (...) *istotna z punktu widzenia konstytucyjnego ładu delegitymizacja państwa i jego instytucji*⁷. W szerszym ujęciu problem radykalizacji społecznej w dobie pandemii nakłada się na zjawisko rosnącej polaryzacji społecznej. Jest to zagadnienie, którym służby wywiadowcze interesują się w mniejszym stopniu, ale pandemia COVID-19 pokazała, że może ono stwarzać warunki sprzyjające radykalizacji i prowadzić do nowych form ekstremizmów politycznych. Po jej wygaśnięciu pytaniem otwartym pozostanie, w jakim stopniu służby wywiadowcze będą zdolne do szybkiego rozpoznawania nowych (radykalnych) ruchów społecznych, coraz częściej niedających się jednoznacznie zaklasyfikować do istniejących binarnych matryc – skrajnej lewicy i skrajnej prawicy. Jak pokazały dotychczasowe niemieckie doświadczenia, kryzysy społeczne wywołane m.in. przez katastrofy naturalne i zjawiska przyrody dotykające dużą część ludności mogą stanowić żyzne podłoże dla gwałtownych wybuchów lęków społecznych czy niezadowolonia, jak również mogą zostać skierowane przeciw demokratycznym formom rządów.

W przyjętym postępowaniu badawczym wykorzystano głównie narzędzia z obszaru tzw. *desk research* oraz analizy dyskursu, których aparat pojęciowy należałoby umieścić w ramach rekonstrukcyjnych i jakościowych badań socjologicznych, stanowiących fundament proponowanego poniżej podejścia⁸. Za materiał badawczy posłużyły dokumenty jawne, w tym m.in. dokumenty urzędowe służb policyjnych oraz służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo wewnętrzne. Ponadto analizie poddano sprawozdania, raporty oraz opracowania problemowe urzędów ochrony konstytucji, ministerstw spraw wewnętrznych oraz akademickich jednostek naukowo-badawczych. Materiał obejmuje również artykuły prasowe i teksty opublikowane w mediach elektronicznych, które stanowią element rekonstrukcji dyskursu publicznego w Niemczech dotyczącego omawianego problemu.

⁷ *Neuer Phänomenbereich „Verfassungsschutzrelevante Delegitimierung des Staates“*, Bundesamt für Verfassungsschutz, <https://www.verfassungsschutz.de/SharedDocs/kurzmeldungen/DE/2021/2021-04-29-querdenker.html> [dostęp: 30 VII 2021]. Tłumaczenia w artykule pochodzą od autora (przyp. red.).

⁸ Por. R. Bohnsack, *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*, Wiesbaden 1999; K. Brinker (Hrsg.), *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, Berlin–New York 2000.

Przywołano także akty normatywne, które ukazują aktualny stan prawny w RFN w kontekście omawianego zjawiska. Pomocniczo wykorzystano aktualną niemieckojęzyczną literaturę socjologiczną, pozwalającą osadzić fenomen ruchu negacjonistów pandemii na szerszym tle przeobrażeń zachodzących w niemieckim społeczeństwie i związanych z tym wyzwań dla bezpieczeństwa państwa oraz spójności społecznej. Eksplanacyjny i zarazem opisowy⁹ charakter analizy zaproponowanej w artykule zakłada możliwie otwarty sposób postępowania z dostępnym (jawnym) materiałem badawczym, by dać czytelnikowi aparaturę umożliwiającą zrozumienie nowego zjawiska socjopolitycznego. Artykuł ma również walor projektujący i wskazuje obszar dalszych interdyscyplinarnych badań nad relacjami między przeobrażeniami w strukturze społeczeństw postindustrialnych, w tym m.in. procesami radykalizacji światopoglądów i postaw, a szeroko rozumianym zagadnieniem bezpieczeństwa.

Artykuł oprócz powyższego wprowadzenia oraz podsumowania składa się z dwóch głównych części analitycznych. W pierwszej części został zrekonstruowany sposób identyfikowania przez urzędy ochrony konstytucji nowego zjawiska socjopolitycznego za pomocą analizy dyskursu kulturowych fenomenów – konwersacji zwolenników ruchu nonkonformistów. W tej części artykułu omówiono również pokrótce ramy prawne dla działań wewnątrz krajowych służb wywiadowczych. Dowodem wypełnienia przesłanek konstytucyjnych umożliwiających kontrolę operacyjną ruchu nonkonformistów były zabezpieczone konwersacje uczestników tego ruchu aktywnych w mediach społecznościowych oraz ich analiza dyskursywna. Druga część artykułu została poświęcona próbie analizy socjologicznej nowego ruchu społecznego oraz pokazania zjawiska na tle refleksji na temat przeobrażeń zachodzących w społeczeństwach postindustrialnych.

Od konceptualizacji do operacjonalizacji pojęcia delegitymizacji państwa

Dlaczego ruch społeczny nonkonformistów stanowi wyzwanie dla bezpieczeństwa państwa i społecznej kohezji oraz dlaczego podlega kontroli operacyjnej niemieckich wewnątrz krajowych służb wywiadowczych? Te pytania wydają się uprawnione nie tylko z perspektywy czysto poznawczej dociekliwości, lecz także dlatego, że rozpoznaniem przez służby specjalne jest obejmowany nowy obszar problemowy, nieobecny w dotychczasowej praktyce niemieckich urzędów ochrony konstytucji. W istocie polityczna agenda ruchu nonkonformistów w pierwszej kolejności jest

⁹ Zob. R. Mayntz, K. Holm, P. Hübner, *Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej*, Warszawa 1985, s. 37 i nast.

wymierzona w fundamenty monopolu państwa na stanowienie porządku i bezpieczeństwa oraz legalność i konstytucyjność działań przedstawicielskich organów władzy. Instytucjom państwowym, szczególnie władzy ustawodawczej i wykonawczej, nie tylko zarzuca się co najmniej złą wolę, która ma ograniczać podstawowe wolności obywateli, lecz także odmawia się co do zasady prawomocności działań przeciwpandemicznych jako sprzecznych z ustawą zasadniczą¹⁰. Nawet gdy władza sądownicza przyznawała rację obywatelom, zwłaszcza w przypadku prawa do gromadzenia się czy konieczności odbycia obowiązkowej kwarantanny po przekroczeniu granicy państwowej, odbierano to nie jako wyraz dobrze funkcjonującego mechanizmu równowagi władz państwowych (ang. *checks and balances*), lecz wprost przeciwnie – utwierdzało to osoby zaangażowane w ruch Querdenker w przekonaniu o chęci zawłaszczenia podstawowych praw obywatelskich przez rząd federalny i rządy krajów związkowych.

Objęcie obserwacją i kontrolą operacyjną ruchu najpierw przez poszczególne jednostki kontrwywiadowcze krajów związkowych, a ostatecznie przez BfV zrodziło dyskusje dotyczące zasadności powoływania nowego obszaru problemowego dla wewnątrz krajowych służb wywiadowczych i stosowania kontroli operacyjnej wobec najaktywniejszych członków i grup tworzących ten ruch. W artykule polemicznym Marcusa Lutterbecka, wysokiego rangą urzędnika (niem. *Oberregierungsrat*) Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Komunalnych¹¹ Turyngii, pojawiają się argumenty wskazujące na niewystarczająco precyzyjne zdefiniowanie przez BfV obszaru problemowego określonego zbiorczo jako „istotna z punktu widzenia ochrony porządku konstytucyjnego delegitymizacja państwa”, w ramach którego umieszczono ruch nonkonformistów¹². Autor argumentuje, że niedostateczna operacjonalizacja pojęcia delegitymizacji państwa, a więc w praktyce służby, oznaczająca zbyt powierzchowne przełożenie trafnych przypuszczeń i obserwacji pochodzących z OSINT (ang. *open source intelligence*) na konkretne indykatory umożliwiające wychwytywanie zjawisk w ramach nowego obszaru problemowego, może podważać zaufanie obywateli do służby i narazić ją na zarzut arbitralności działania. Według Lutterbecka zadaniem wewnątrz krajowej służby wywiadowczej z zakresu komunikacji społecznej jest jasne

¹⁰ Por. O. Nachtwey, R. Schäfer, N. Frei, *Politische Soziologie der Corona-Protteste*, Universität Basel, 17 XII 2020 r., https://edoc.unibas.ch/80835/1/20210118133822_6005813e51e0a.pdf [dostęp: 28 VII 2021].

¹¹ Po rozwiązaniu w 2014 r. samodzielnego Landowego Urzędu Ochrony Konstytucji w Turyngii urząd funkcjonuje obecnie jako wydzielony dział ministerstwa.

¹² M. Lutterbeck, „*Das Kind muss einen Namen haben!*” – *Die Querdenker und die verfassungsschutzrelevante Delegitimierung des Staates*, KSV Polizeipraxis, 27 X 2021 r., <https://ksv-polizeipraxis.de/das-kind-muss-einen-namen-haben-die-querdenker-und-die-verfassungsschutzrelevante-delegitimierung-des-staates/> [dostęp: 1 XII 2021].

i precyzyjne przetłumaczenie pojęć prawnokonstytucyjnych na obserwowalne zjawiska. W przypadku ruchu nonkonformistów chodzi o wskazanie, w jaki sposób narracja ruchu nie mieści się w ramach niemieckiego porządku konstytucyjnego¹³.

W tym miejscu należy pokrótce zarysować aktualny stan prawny, stanowiący przesłankę normatywną dla możliwych działań wewnątrz krajowych służb wywiadowczych obejmujących swym zainteresowaniem nowy obszar problemowy. Podczas konferencji ministrów spraw wewnętrznych federacji i landów w 2001 r. został wypracowany system definicyjny dla przestępstw o podłożu politycznym, który umożliwia zarówno kategoryzację statystyczną odnotowanych deliktów, jak i tworzy tzw. obszary problemowe (niem. *Phänomenbereich*¹⁴) dla wewnątrz krajowych służb wywiadowczych, umożliwiając ich rozpoznanie, analizę i w konsekwencji (ewentualną) kontrolę operacyjną. Do przestępczości motywowanej politycznie należy zaliczyć czyny skierowane przeciw tzw. wolnemu i demokratycznemu porządkowi podstawowemu, określanemu także jako liberalno-demokratyczny porządek podstawowy (niem. *freieitliche demokratische Grundordnung*, FDGO), sformułowanemu w niemieckiej ustawie zasadniczej z 1949 r. (niem. *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*). Porządek ten został ujęty w co najmniej kilku artykułach ustawy zasadniczej, m.in. w art. 10 ust. 2 pkt 2, art. 11 ust. 2, art. 18 ust. 1, art. 21 ust. 2 i ust. 3 pkt 1, art. 73 ust. 1 pkt 10 lit. b), art. 87a ust. 4 pkt 1 oraz art. 91 ust. 1¹⁵. Ponadto pojęcie wolnego i demokratycznego porządku podstawowego doprecyzowano w orzecznictwie Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (niem. *Bundesverfassungsgericht*) w 1952 r. i 2017 r. Według tych wykładni demokratyczny porządek podstawowy jest ładem stanowionym z (...) *wyłączeniem jakiegokolwiek przemocy i arbitralności*, wprowadza on (...) *praworządność w ramach rządów prawa na podstawie samostanowienia narodu zgodnie z wolą odpowiedniej większości*. (...) *Podstawowe zasady tego porządku obejmują co najmniej: poszanowanie praw człowieka określonych w ustawie zasadniczej, przede wszystkim prawa jednostki do życia i swobodnego rozwoju, suwerenność narodu, podziału władzy, odpowiedzialności rządu, legalności administracji, niezależności sądów*¹⁶.

¹³ Tamże.

¹⁴ W języku polskim nie ma równoznacznego odpowiednika.

¹⁵ *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, Bundesministerium der Justiz, 23 V 1949 r., <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> [dostęp: 2 XII 2021].

¹⁶ Wyrok z 23 X 1952 r. Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (*Bundesverfassungsgericht*, BVerfG), 1 BvB 1/51, *Neue Juristische Wochenschrift* (NJW) 1952, 1407, Leitsatz 2; ponownie potwierdzony wyrokiem z 17 I 2017 r. Federalnego Trybunału Konstytucyjnego, 2 BvB 1/13, NJW 2017, 611, Rn. 531, <https://openjur.de/u/360815.html> (cz. 1), https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2017/01/bs20170117_2bvb000113.html (cz. 2).

Do przestępczości motywowanej politycznie należy więc zaliczyć całą gamę deliktów przeciw państwowości wyłuszczonych w Kodeksie karnym RFN (niem. *Starfgesetzbuch*), według stanu z 1998 r.¹⁷, w tym m.in.: zdradę stanu, zdradę kraju, przygotowywanie wojny napastniczej, przestępstwa wyborcze, tworzenie zorganizowanych grup terrorystycznych i kryminalnych. Ponadto w zakres pojęciowy tego rodzaju przestępczości wchodzi przestępstwa pospolite, gdy w toku prowadzonego postępowania pojawiają się okoliczności wskazujące, że dany czyn został popełniony z pobudek politycznych i wypełnia przesłanki złamania liberalno-demokratycznego porządku podstawowego. W tym zakresie pojęciowym mieszczą się również przestępstwa skierowane wobec osób i grup ze względu na głoszone przez nie poglądy, pochodzenie etniczne, narodowościowe, rasę, kolor skóry, religię, orientację seksualną i in.¹⁸

W praktyce policji federalnej i wewnątrz krajowych służb wywiadowczych przestępczość motywowana politycznie jest ujmowana we wspomniane już obszary problemowe. Przez obszary problemowe należałoby rozumieć złożone zjawiska socjopolityczne, które stanowią podłoże dla procesów radykalizacji określonych grup społecznych oraz jednostek i mogą prowadzić do ekstremizmów politycznych, a także przemocy skierowanej przeciw porządkowi konstytucyjnemu demokratycznego państwa prawa. Federalny Urząd Śledczy (niem. Bundeskriminalamt) od 2017 r. wyróżnia cztery obszary problemowe związane z przestępczością motywowaną politycznie, które można przypisać do środowisk reprezentujących skrajną prawicę czy skrajną lewicę, tzw. zagraniczne ideologie oraz ideologie o podłożu religijnym¹⁹.

Przed wybuchem pandemii COVID-19 BfV obejmował monitoringiem cztery wspomniane powyżej obszary problemowe związane z przestępczością motywowaną politycznie. Podkategorią tego rodzaju przestępczości istotną dla wewnątrz krajowych służb wywiadowczych jest ekstremizm polityczny. Wprawdzie nie ma jednej, spójnej definicji politycznego ekstremizmu, ale w niemieckich warunkach przyjmuje się, że są to dążenia zmierzające do likwidacji FDGO oraz państwa lub jego instytucji opartych na wartościach i normach zawartych w ustawie zasadniczej RFN. Ekstremizm dąży więc do zastąpienia istniejącego ładu aksjonormatywnego przez własne, arbitralne wyobrażenie o porządku prawnym, politycznym

¹⁷ Ostatnia nowelizacja w 2021 r.

¹⁸ „Politisch motivierte Kriminalität”..., s. 6.

¹⁹ Por. *Politisch motivierte Kriminalität*, Bundeskriminalamt, https://www.bka.de/DE/UnsereAufgaben/Deliktsbereiche/PMK/pm_k_node.html [dostęp: 27 XII 2021]; *Verfassungsschutzbericht 2018*, Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/publikationen/themen/sicherheit/vsb-2018-gesamt.pdf?__blob=publicationFile&v=10, s. 23 i nast. [dostęp: 28 XII 2021].

i społecznym²⁰. Ważnym rozróżnieniem w praktyce niemieckich służb wywiadowczych jest oddzielenie ekstremizmu od radykalizmu politycznego i gradacja tych terminów. Radykalizm polityczny to bezkompromisowe twierdzenia, które mogą być artykułowane np. w postaci nieprzejednanej krytyki panującego systemu politycznego, społecznego czy gospodarczego. Radykalne postawy i twierdzenia pozostają legalne, o ile nie wykraczają poza przyjęte normy akceptacji pluralizmu światopoglądowego i nie naruszają FDGO²¹.

Wczesny etap rozpoznania nowego fenomenu socjopolitycznego przez służby specjalne jest procesem z pogranicza metodologii nauk społecznych, analizy ilościowej i jakościowej danego zjawiska. Proces analityczny przy zachowaniu zestandardyzowanych procedur badawczych powinien umożliwić klasyfikację zagrożeń i ich przyporządkowanie do istniejących ram prawnych – FDGO i ustawy o BfV²². Dostępne publicznie uzasadnienie BfV o powołaniu nowego obszaru problemowego ma ok. 3 tys. znaków znormalizowanego maszynopisu²³. Na tym tle za wzorową należałoby uznać procedurę służby z Nadrenii Północnej-Westfalii. W nadzwyczajnym raporcie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych tego kraju związkowego dotyczącym problematyki teorii spiskowych i ruchu nonkonformistów w obliczu pandemii koronawirusa samo uzasadnienie objęcia obserwacją tego ruchu przez krajową służbę wywiadowczą zajmuje ponad kilkadziesiąt stron²⁴. W opublikowanym dokumencie nie wskazano, z jakiej konkretnie techniki analitycznej lub oprogramowania do analizy danych skorzystano, zasygnalizowano jedynie, że przy opracowywaniu materiału wyjściowego zastosowano analizę dyskursu. Na podstawie dostępnego fragmentu raportu można jednak zrekonstruować schemat postępowania analitycznego z materiałem zastanym. Niezależnie od narzędzi badawczych użytych w analizie dyskursu przez służbę z Nadrenii Północnej-Westfalii opinii publicznej został przedstawiony ustrukturyzowany rezultat obserwacji kanałów komunikacyjnych ruchu nonkonformistów na platformie Telegram w okresie między kwietniem a majem 2021 r. Analiza dyskursu pozwoliła przyjrzeć się ruchowi, który nie dysponuje

²⁰ „Politisch motivierte Kriminalität”..., s. 8–9.

²¹ Por. Landesamt für Verfassungsschutz Bremen (Freie Hansestadt Bremen), Begriffserklärungen, <https://www.verfassungsschutz.bremen.de/ueber-uns/haeufig-gestellte-fragen-12276> [dostęp: 28 XII 2021].

²² Zob. Gesetz über die Zusammenarbeit des Bundes und der Länder in Angelegenheiten des Verfassungsschutzes..., s. 2. Paragraf 4 ust. 1,2 ustawy o BfV zawiera zarówno definicje pojęciowe, jak i wskazuje przesłanki, po których wypełnieniu urząd jest zobligowany do podjęcia działań.

²³ Por. Neuer Phänomenbereich „Verfassungsschutzrelevante Delegitimierung des Staates”...

²⁴ Sonderbericht zu Verschwörungsmethoden und „Corona-Leugnern”, Ministerium des Innern des Landes Nordrhein-Westfalen, maj 2021 r., https://www.im.nrw/system/files/media/document/file/Sonderbericht_2021_Verschwörungsmethoden_und_Corona-Leugner.pdf [dostęp: 11 VI 2021].

dobrze rozwiniętymi i zinstytucjonalizowanymi strukturami działającymi w jego imieniu, ale prowadzi intensywną komunikację za pośrednictwem mediów społecznościowych. Analizę oparto na założeniu, że dyskurs nonkonformistów tworzy specyficzne ramy znaczeniowe i tym samym właściwe dla grupy konstrukcje oraz definicje rzeczywistości społecznej i politycznej odnoszącej się do pandemii koronawirusa w Niemczech. Dyskurs ten generuje zarówno pole światopoglądowe, jak i konkretne propozycje definicji sytuacji oraz zestawy mniej lub bardziej abstrakcyjnych propozycji działań dla aktorów społecznych²⁵. Przy założeniu, że dyskurs istnieje jako faktyczne użycie języka i materializuje się w określonych trwałych dyspozycjach, które wzmacniają i obiektywizują intersubiektywnie podzielane światopoglądy, istnieje możliwość kontrolowanego wglądu w dany dyskurs²⁶. Rekonstrukcja narracji nonkonformistów powinna zatem prowadzić zarówno do eksplikacji światopoglądów podzielanych w formacji, jak i ich kategoryzacji²⁷ zgodnie z przyjętymi normami FDGO. Autorzy opracowania zaznaczają, że dyskurs poddany analizie nie może być traktowany jako reprezentatywny dla całego ruchu i wszystkich sympatyków nonkonformistów oraz przeciwników obostrzeń sanitarnych, ale jest znamieny dla opiniotwórczych środowisk nadających ton debatom wewnątrz samego ruchu.

Zabezpieczone przez służbę wypowiedzi uczestników konwersacji na kanałach platformy Telegram zostały następnie skategoryzowane według klucza pojęć FDGO. W raporcie wskazano tym samym obszary, w których narracja ruchu godzi w demokratyczny i konstytucyjny ład aksjonormatywny. Spośród kilkunastu wymienionych kategorii warto zwrócić uwagę na te pierwszego rzędu, a więc wywiezione wprost z norm ustawy zasadniczej. Na szczycie hierarchii zostało umieszczone prawo wyborcze jako filar demokracji przedstawicielskiej. Sama procedura wyborów nie jest kwestionowana, ale w dyskursie ujawniają się tendencje spiskowe, wyrażające się w stwierdzeniach o braku możliwości przeprowadzenia uczciwych wyborów parlamentarnych. Na diagramie 1. przedstawiono przykładowy schemat kategoryzacji zabezpieczonych konwersacji najaktywniejszych użytkowników czatów ruchu nonkonformistów.

²⁵ Por. R. Keller, *Wissenssoziologische Diskursanalyse. Grundlegung eines Forschungsprogramms*, wyd. 3, Wiesbaden 2011, s. 265.

²⁶ Tamże, s. 266.

²⁷ Zob. P. Mayring, *Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken*, wyd. 12, Weinheim–Basel 2015, s. 15–16.

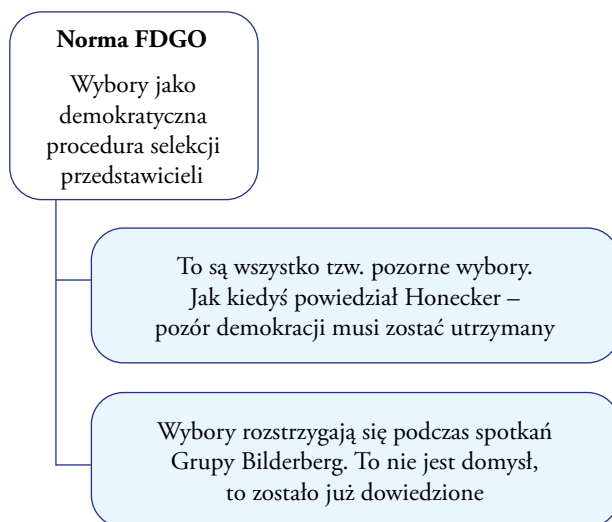

Diagram 1. Przykładowe fragmenty konwersacji użytkowników kanałów ruchu nonkonformistów na platformie Telegram – 13 kwietnia 2021 r.

Źródło: Oprac. własne na podstawie: *Sonderbericht zu Verschwörungsmmythen und „Corona-Leugnern“*, Ministerium des Innern des Landes Nordrhein-Westfalen, maj 2021 r., https://www.im.nrw/system/files/media/document/file/Sonderbericht_2021_Verschwoerungsmmythen_und_Corona-Leugner.pdf, s. 71, 72 [dostęp: 12 VI 2021].

W ciemniejszych polach diagramu znajdują się cytaty z wypowiedzi forumowiczów, a w górnej części przyporządkowana norma FDGO, do której odnosi się cytat. Autorzy opracowania wskazują także na częste nawiązania wśród uczestników rozmów do pojęć stosowanych w retoryce tzw. Obywateli Rzeszy (niem. Reichsbürger)²⁸. Według tej retoryki RFN nie jest w pełni suwerennym państwem, a obywatele Niemiec są wyłącznie personelem (niem. *Personal*) firmy RFN (niem. *Firma BRD* lub *BRD GmbH*)²⁹. Zasada legalności działania organów administracji publicznej (niem. *Prinzip der Gesetzbindung*) w narracji nonkonformistów jest podważana za pomocą stwierdzeń o braku praworządności, samowoli rządu i arbitralności jego decyzji. Szczególnie krytycznie użytkownicy forów odnoszą się do władzy sądowniczej (diagram 2.).

²⁸ Ultrapravicowe środowisko o zróżnicowanych ideologiach, m.in. neonazistowskich, antysemitycznych, ezoterycznych, które łączy brak uznania dla państwowości Republiki Federalnej Niemiec oraz przekonanie o ciągłości niemieckiej Rzeszy w granicach z 1937 r. Ruch od 2016 r. znajduje się pod obserwacją BfV. Zob. https://www.verfassungsschutz.de/DE/themen/reichsbuerger-und-selbstverwalter/reichsbuerger-und-selbstverwalter_node.html [dostęp: 11 XII 2021].

²⁹ *Sonderbericht zu Verschwörungsmmythen...*, s. 71.

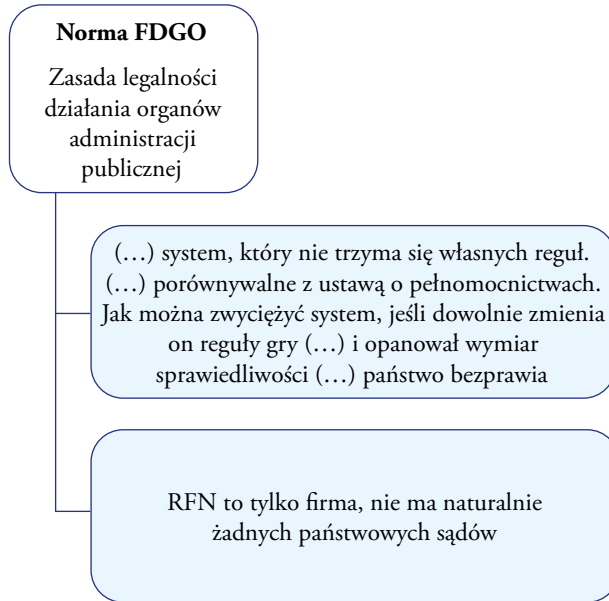

Diagram 2. Przykładowe fragmenty konwersacji użytkowników kanałów ruchu nonkonformistów na platformie Telegram – 13 kwietnia 2021 r.

Źródło: Oprac. własne na podstawie: *Sonderbericht zu Verschwörungsmethoden und „Corona-Leugnern“*, Ministerium des Innern des Landes Nordrhein-Westfalen, maj 2021 r., https://www.im.nrw/system/files/media/document/file/Sonderbericht_2021_Verschwoerungsmethoden_und_Corona-Leugner.pdf, s. 74 [dostęp: 12 VI 2021].

Nieprzypadkowe nawiązania do ustawy o pełnomocnictwach z 1933 r. (niem. *Ermächtigungsgesetz vom 24. März 1933*), pozwalającej rządowi Rzeszy na wydawanie ustaw bez konieczności uzyskania zgody Reichstagu, mają wskazywać na totalitarne zapędy rządzących i być dowodem nieuprawnionej dominacji egzekutywy nad legislatywą. W dalszych częściach omawianego opracowania wskazano elementy dyskursu godzące w FDGO, które wynikają pośrednio z demokratycznego porządku państwa prawa i odnoszą się m.in. do zakazu wykonywania kary śmierci, mowy nienawiści wobec funkcjonariuszy publicznych, w tym także sprawujących mandat przedstawicielski, prawa obywateli do informacji i dostępu mediów publicznych do informacji. W tym zbiorze mieszczą się również wątki antysemityczne i relatywizujące okres narodowego socjalizmu podejmowane przez zwolenników ruchu.

Legitymizacja przemocy wobec symbolicznych reprezentacji państwa, w tym m.in. funkcjonariuszy policji, znajduje nierzadko ujście w abstrakcyjnych fantazjach o konieczności użycia siły i dokonania radykalnego przeobrażenia opresyjnego – w mniemaniu sympatyków ruchu – systemu społeczno-politycznego RFN,

którego opresyjność miała osiągnąć w okresie pandemii niespotykane dotychczas rozmiary. Stabilność niemieckiej sceny politycznej postrzega się jako celowy, racjonalny proces petryfikacji życia politycznego, zmierzający do zawłaszczenia wolności obywatelskich i państwa dla wąskiej elity politycznej. Na diagramie 3. zostały przedstawione wybrane konwersacje zawierające insynuacje o możliwym zastosowaniu przemocy.

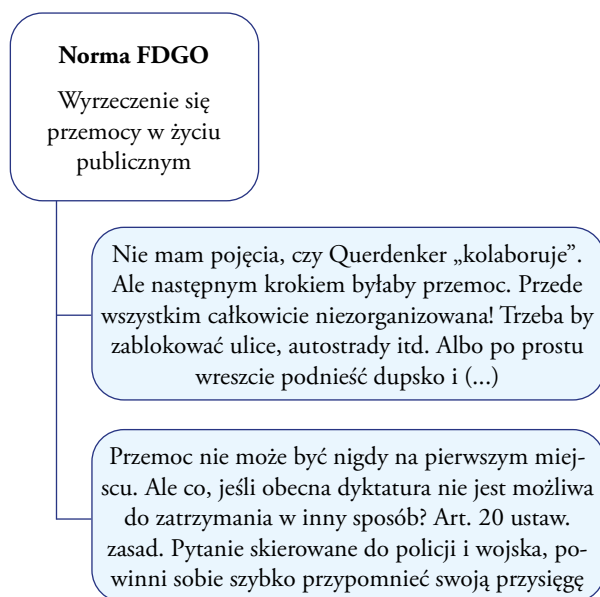

Diagram 3. Przykładowe fragmenty konwersacji użytkowników kanałów ruchu nonkonformistów na platformie Telegram – 13 kwietnia 2021 r.

Źródło: Oprac. własne na podstawie: *Sonderbericht zu Verschwörungsmmythen und „Corona-Leugnern”*, Ministerium des Innern des Landes Nordrhein-Westfalen, maj 2021 r., https://www.im.nrw/system/files/media/document/file/Sonderbericht_2021_Verschwoerungsmmythen_und_Corona-Leugner.pdf, s. 93, 99 [dostęp: 12 VI 2021].

Diagramy przedstawione w artykule mają charakter poglądowy i ukazują schemat postępowania analitycznego w przyjętej metodzie jakościowego opracowywania danych. To, co czytelnik widzi jako uporządkowane zestawienie, jest efektem kategoryzacji danych wyjściowych z próby (próbek tekstowych), czyli konwersacji zabezpieczonych w danym przedziale czasowym. Lektura wszystkich cytatów z konwersacji wybranych przez służbę ochrony konstytucji z Nadrenii Północnej-Westfalii i ich kategoryzacja doprowadziła wewnątrz krajowe służby wywiadowcze do przekonania o zasadności dalszej obserwacji i możliwości poddania kontroli operacyjnej najbardziej radykalnych środowisk ruchu. Niekoherentna struktura

ruchu, brak spójnej (ekstremistycznej) agendy politycznej, dopływ radykalnych ideologii znajdujących się uprzednio w polu obserwacji wewnątrz krajowych służb wywiadowczych (skrajna prawica, skrajna lewica) nie zostały uznane za przesłankę przemawiającą za wykluczeniem nowo powstałego ruchu społecznego z pola zainteresowania służb. Usystematyzowana analiza narracji sympatyków i animatorów ruchu nonkonformistów dowiodła, że dyskurs przynajmniej części zwolenników jest kształtowany przez wrogość wobec rudymenarnych norm i wartości niemieckiej ustawy zasadniczej.

Badacze obserwujący społeczeństwo niemieckie w dobie pandemii upatrują źródeł radykalizacji społecznej znacznie głębiej niż w chwilowej erupcji społecznego niezadowolenia wywołanego stanem niepewności i chaosu panującego w tym okresie. Trudno o definitywne rozstrzygnięcia, na ile pandemia stała się bezpośrednią przyczyną lub katalizatorem narastającego rozdzwiewu między działaniami przeciwpandemicznymi instytucji państwowych a społeczną percepcją zarówno samej pandemii koronawirusa jako zjawiska socjobiologicznego, jak i czasowych ograniczeń niektórych swobód obywatelskich oraz obostrzeń dotyczących życia publicznego wprowadzonych w czasie jej trwania.

Próba socjologicznego opisu ruchu Querdenker

Wraz ze stopniowo wprowadzanymi obostrzeniami w życiu publicznym podczas pierwszej fali pandemii COVID-19 na terenie Niemiec zaczął formować się między marcem a kwietniem 2020 r. heterogeniczny ruch społeczny sprzeciwiający się federalnym i lądowym regulacjom sanitarnym. Wątpliwości części obywateli budziły zwłaszcza restrykcje dotyczące swobody przemieszczania się i gromadzenia, co postrzegano jako nieuzasadniony atak instytucji państwowych na podstawowe swobody oraz wolności obywatelskie. Relatywnie szybkie opracowanie i wdrożenie skutecznych szczepionek przeciw Sars-CoV-2 oraz masowa akcja szczepień spowodowały dopływ do ruchu osób sceptycznie lub wrogo nastawionych do domniemych „niesprawdzonych preparatów”.

Z ruchem Querdenker, którego zwolennicy – jak już wspomniano – określają samych siebie jako nonkonformistów, mogą się identyfikować wszyscy ci, którzy (rzekomo) nie ulegają stadnemu myśleniu o niebezpieczeństwach wynikających z pandemii koronawirusa. Pojęcie *Querdenker*, jako określenie grupy społecznej, zawiera w sobie także element odczasownikowy (niem. czas. *querdenken* lub rzecz. odczasownikowy *Querdenken*), które miałyby być bliskie pojęciu myślenia lateralnego (ang. *lateral thinking*), a więc myślenia opartego na kreatywności, wyłamującego się utartym schematom, pozostającego w kontrze do znanych i zrutynizowanych

sposobów rozumowania. Pierwsza grupa nonkonformistów została założona przez aktywistę społecznego ze Stuttgartu Michaela Ballwega w kwietniu 2020 r. i funkcjonuje pod nazwą Querdenken-711³⁰. W trakcie pierwszej i drugiej fali pandemii w Niemczech ruch zyskiwał coraz większe grono sympatyków. Co istotne, Querdenker nie ma jednolitego zinstytucjonalizowanego rdzenia czy też rdzeni, jak choćby ruchy neonazistowskie czy skrajnej lewicy, które formują się w stowarzyszenia czy też mają własne (legalne bądź nie) partie polityczne³¹. Ruch przypomina raczej luźno powiązane grupy o często sprzecznych afiliacjach politycznych, są wśród nich też takie, które nie artykułują żadnych haseł politycznych, a odwołują się w pierwszej kolejności do tradycji obywatelskich i społecznego nieposłuszeństwa. Grupy te w zależności od kraju związkowego występują pod różnymi nazwami i mają niezrządkiem efemeryczny charakter.

Obecnie brak dokładnych danych socjometrycznych dotyczących tego ruchu. Federalny Urząd Ochrony Konstytucji powstrzymuje się od podania do publicznej wiadomości choćby szacunkowych danych o jego liczebności. Trudność w opracowaniu pełnego przekroju socjologicznego ruchu nonkonformistów polega na jego wspomnianym już niezinstytucjonalizowanym charakterze oraz dużym stopniu rozproszenia i zróżnicowaniu światopoglądowym. Ruch stanowi konglomerat niespójnych grup i środowisk, tj. ruchów obywatelskich, skrajnych ugrupowań neonazistowskich, ugrupowań antysemitów, grup wyznających pseudoteorię QAnon³², zwolenników teorii spiskowych, ruchów ezoterycznych, antyszczepionkowców. Pośród aktywnych i prominentnych zwolenników ruchu oraz uczestników protestów antycovidowych znajdują się także praktycy medycyny naturalnej, ekolodzy, wydawcy niskonakładowych publikacji i alterglobaliści³³. Ważną rolę w tworzeniu

³⁰ Numeryczna część nazwy pochodzi od numeru kierunkowego do Stuttgartu, inne grupy również wykorzystują numery kierunkowe miast, w których powstają. Na przykład grupa z Hanoweru przyjęła nazwę Querdenken-511. Por. <https://querdenken-711.de/> [dostęp: 4 IX 2021]; <https://querdenken-511.de/> [dostęp: 4 IX 2021].

³¹ Pomimo dużego rozdrobienia i niezrządkiem konspiracyjnie prowadzonej działalności zarówno grupy neonazistowskie, jak i te związane ze skrajną lewicą mają zinstytucjonalizowane organizacje nadzorujące (tzw. organizacje dachowe, niem. *Dachorganisation*), zaplecze finansowe lub adwokackie. Niepokojącym zjawiskiem dla służb policyjnych i kontrwywiadowczych pozostaje odłączanie się niewielkich grup i ich działanie w hermetycznym środowisku. Dobrym przykładem ilustrującym problem jest działalność w latach 2000–2007 Narodowosocjalistycznego Podziemia (niem. *Nationalsozialistischer Untergrund, NSU*) – neonazistowskiej grupy terrorystycznej w Niemczech. Por. Ch. Scheuermann, *Der braune Virus*, „Der Spiegel” 2011, nr 51, s. 63 i nast.

³² Por. *Was ist QAnon?*, „Tagesschau”, 4 VIII 2020 r., <https://www.tagesschau.de/faktenfinder/qanon-faq-101.html> [dostęp: 8 IX 2020].

³³ Por. M. Butter, *Die neue Querfront*, „Der Spiegel” 2021, nr 2, s. 40–41; *Querdenken. Protestbewegung zwischen Demokratieverachtung, Hass und Aufruhr*, W. Benz (red.), Berlin 2021.

się ruchu, jego aktywizacji i rozprzestrzenianiu odgrywa internet i funkcjonujące w nim platformy społecznościowe, takie jak Facebook czy YouTube. Dla mobilizacji ruchu oraz wymiany światopoglądów duże znaczenie ma bezpłatna platforma komunikacyjna Telegram, stworzona przez przedsiębiorcę pochodzącego z Rosji³⁴. Z ruchem jest powiązanych 2,5 tys. kanałów w komunikatorze Telegram. Kanał grupy Querdenken-711 obserwowało pod koniec czerwca 2021 r. 60 tys. użytkowników, a w szczytowym okresie popularności w 2020 r. ponad 100 tys. osób³⁵. Według dostępnych danych ruch przypisuje sobie organizację ponad 100 protestów na terenie całego kraju. Do dużych zgromadzeń doszło we Frankfurcie nad Menem, Regensburgu, Wiesbaden i Düsseldorfie. W manifestacjach uczestniczyło od kilkuset do ponad tysiąca osób. Dotychczas największe zgromadzenie związane z ruchem odbyło się 29 sierpnia 2020 r. w Berlinie. Wzięło w nim udział ok. 40 tys. osób. Część demonstrantów próbowała wtargnąć do budynku parlamentu federalnego, historycznej siedziby Reichstagu. Demonstracja została rozwiązana przez policję.

Landowy Urząd Ochrony Konstytucji Badenii-Wirtembergii w grudniu 2020 r. uzyskał zgodę na kontrolę operacyjną ruchu Querdenken-711, a od kwietnia 2021 r. BfV objął obserwacją cały ruch, łącznie z możliwością kontroli operacyjnej najaktywniejszych jego reprezentantów³⁶. Jak podkreślił minister spraw wewnętrznych Bawarii Joachim Herrmann (Unia Chrześcijańsko-Społeczna w Bawarii, niem. Christlich-Soziale Union in Bayern e.V., CSU), ruch nonkonformistów to bardzo niejednorodny zbiór osób, o skrajnych światopoglądach – od obywateli pragnących podkreślić znaczenie podstawowych praw konstytucyjnych, jak np. wolność zgromadzeń, po fanatycznych przeciwników szczepień i osoby podważające demokratyczny porządek państwa i legalność władzy państwowej³⁷. Ponadto ruch przez swoje usieciowienie, a także pozorną retorykę wymierzoną w pierwszej kolejności w obostrzenia przeciwpandemiczne jest dla ekstremistów doskonałą platformą dostępu do tej części społeczeństwa, która nie jest aktywna politycznie poza demokratycznymi normami partycypacji. Podobnego zdania jest minister spraw wewnętrznych Badenii-Wirtembergii Thomas Strobl, który uzasadniając

³⁴ Por. M. Hoppenstedt, *Was die Politik gegen Telegram unternehmen kann*, „Der Spiegel”, 14 XII 2021 r., <https://www.spiegel.de/netzwelt/telegram-was-die-politik-gegen-die-gefaehrliche-chat-app-unternehmen-kann-a-7245e6fd-b057-41b9-9b50-69095458cd54> [dostęp: 15 XII 2021].

³⁵ L. Jakobi, *Politologe: „Querdenker“ suchen sich neue Themen*, mdr Aktuell, 17 VI 2021 r. <https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/gesellschaft/corona-querdenken-bewegung-ende-100.html> [dostęp: 20 VI 2021].

³⁶ M. Götschenberg, *„Querdenker“ werden nun bundesweit beobachtet...* [dostęp: 25 IV 2021].

³⁷ B. Oswald, *Querdenker: Wer sie sind - und wie sich die Bewegung entwickelt*, BR24, 7 II 2021 r., <https://www.br.de/nachrichten/deutschland-welt/die-querdenker-eine-heterogene-protestbewegung,SO9TvdX> [dostęp: 8 IV 2021].

objęcie ruchu obserwacją przez LfB, zwrócił w grudniu 2020 r. uwagę, że większości uczestników protestów nie można uznać za ekstremistów, a obserwacji powinien podlegać ruch Querdenken-711 i jego regionalne przybudówki oraz pojawiający się wokół nich ekstremiści³⁸.

Ruch Querdenker stanowi dla porządku publicznego wyzwanie, z którym musi mierzyć się policja federalna i służby policyjne krajów związkowych, a także pozostaje sprawdzianem dla skutecznego rozpoznania i selektywnego oddzielenia obywateli korzystających z prawa do manifestacji i artykulacji własnych poglądów od radykalnych oraz ekstremistycznych ruchów wchodzących w skład ruchu nonkonformistów. Agendę zwróconą przeciw instytucjom państwowym w ramach ruchu nonkonformistów szczególnie aktywnie promowały środowiska skrajnej prawicy, które próbowały wykorzystać hasła ruchu dla własnych celów politycznych³⁹. Wyraźne jest również zróżnicowanie regionalne w przypadku najaktywniejszych zgrupowań ruchu. We wschodnich landach RFN (Saksonia) najbardziej dynamiczne grupy wywodzą się ze środowisk neonazistowskich i Obywateli Rzeszy, podczas gdy w południowo-zachodnich landach RFN (Badenia-Wirtembergia) widoczne stają się środowiska o lewicowej proweniencji, w tym dawni działacze alternatywnych ruchów ekologicznych i zachodnich komunistów⁴⁰.

Zespół socjologów z Uniwersytetu w Bazylei przeprowadził pod kierunkiem prof. Olivera Nachtweya badania empiryczne wśród uczestników demonstracji antycovidowych oraz użytkowników kanałów wymiany informacji ruchu nonkonformistów na Telegramie. Objęte nimi zostały państwa niemieckojęzyczne – Niemcy, Austria i Szwajcaria. Główną część badania zrealizowano za pośrednictwem internetu. Formularz ankiety, do której link badacze zamieścili w kanałach komunikacyjnych, wypełniło 1150 osób. Uzyskanych danych nie można traktować jako reprezentatywnych z powodu ograniczonej wiedzy na temat populacji ruchu oraz utrudnionego dostępu do jego sympatyków, jak również ze względu na wychwycone przez badaczy projekcje respondentów, które zmierzały do przedstawiania ruchu wyłącznie w pozytywnym świetle⁴¹. Dostarczają one jednak sporo materiału do dalszych badań ilościowych i jakościowych oraz dają interesujący wgląd w zwyczajowe wzory światopoglądowych orientacji uczestników oraz sympatyków ruchu.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ „Querdenker” im Südwesten entstammen linksalternativem Milieu, „Der Tagesspiegel”, 22 XI 2021 r., <https://www.tagesspiegel.de/politik/studie-sieht-klare-unterschiede-zu-sachsen-querdenker-im-suedwesten-entstammen-linksalternativem-milieu/27824108.html> [dostęp: 22 XI 2021].

⁴¹ O. Nachtwey, R. Schäfer, N. Frei, *Politische Soziologie...*, s. 4 i nast.

Z uzyskanych wyników wyłania się przybliżony obraz struktury społecznej osób popierających ruch. Zwolennicy to osoby w średnim wieku (średnia 47 lat), 75 proc. ankietowanych mieści się w przedziale powyżej 38 roku życia. W grupie jest więcej kobiet (60 proc.) niż mężczyzn (38 proc.). Spośród badanych 31 proc. legitymuje się co najmniej maturą, a 34 proc. wyższym wykształceniem, co niespełna dwukrotnie przewyższa średnią krajową w Niemczech (wyższe wykształcenie ma 18,5 proc. społeczeństwa)⁴². Jako łączna kategoria osób z wykształceniem średnim i wyższym ta grupa jest dominująca (65 proc.). Wśród ankietowanych w zdecydowanej większości są osoby na stałe wykonujące zajęcie zarobkowe – w pełnym wymiarze godzin (35 proc.), w niepełnym wymiarze czasowym (22 proc.) oraz osoby wykonujące wolne zawody (25 proc.). Emeryci stanowią 9 proc. badanych, gospodynie domowe 6 proc., a osoby pozostające bez pracy zaledwie 3 proc.⁴³

Interesujących danych dostarczają odpowiedzi na pytania o autodefinicyjną przynależność klasową oraz polityczne afiliacje. Ponad 66 proc. badanych określa siebie jako przynależących do klasy średniej, z czego 32 proc. do klasy średniej wyższej, a 34 proc. do klasy średniej niższej. Do klasy robotniczej według deklaracji przynależy nieco ponad 8 proc. respondentów, a do klasy wyższej zaledwie 0,89 proc.⁴⁴ Wyborcze preferencje ankietowanych były odwrotnie proporcjonalne do ówczesnej konfiguracji koalicji rządzącej na szczeblu federalnym w RFN. Na pytanie, którą partię wybrała/wybrał Pani/Pan w ostatnich wyborach parlamentarnych, 10 proc. zadeklarowało głos oddany na Unię Chrześcijańsko-Demokratyczną (CDU/CSU), 6 proc. – na Socjaldemokratyczną Partię Niemiec (SPD). Tradycyjne tzw. partie ludowe (CDU/CSU, SPD)⁴⁵ ustępują w zestawieniu ugrupowaniom znajdującym się wówczas w opozycji parlamentarnej. Oddanie głosu na Zielonych (niem. Die Grünen) zadeklarowało 23 proc. respondentów, na Lewicę (niem. Die Linke) – 18 proc., na Alternatywę dla Niemiec (niem. Alternative für Deutschland) – 15 proc. Na mniejsze ugrupowania polityczne swój głos oddało 21 proc. ankietowanych, np. na Partię (niem. Die Partei) zagłosowało 4 proc., a na Partię Ochrony Zwierząt (niem. Die Partei Mensch Umwelt Tierschutz) – 1 proc.⁴⁶

⁴² Tamże, s. 7, 51.

⁴³ Tamże, s. 7.

⁴⁴ Tamże, s. 9.

⁴⁵ Przez partię ludową (niem. *Volkspartei*) w niemieckim kontekście należy rozumieć partię, która nie reprezentuje interesów jednej bądź kilku grup społecznych, jak np. partie socjalistyczne, które ograniczały się do reprezentowania interesów wyłącznie klasy robotniczej. Partie ludowe w Niemczech włączają w swój program wszystkie grupy społeczne i adresują go jak najszerzej.

⁴⁶ O. Nachtwey, R. Schäfer, N. Frei, , *Politische Soziologie...*, s. 10 i nast.

Deklaratywną cechą właściwą zwolenników ruchu jest wysoki poziom alienacji od instytucji demokratycznego państwa, mediów głównego nurtu (media publiczne, prasa wysokonakładowa, największe portale informacyjne) oraz wiedzy eksperckiej. Spośród 1150 respondentów ponad 36 proc. ankietowanych wskazało, że jest bardzo niezadowolony ze stanu demokracji w Niemczech. Pozostałe 30 proc. rozkłada się na skali w kolejnych przedziałach niezadowolenia po najbardziej skrajnej negatywnej odpowiedzi⁴⁷. Jeszcze większy sceptycyzm badani wykazali przy pytaniach o rzetelność medialnej sprawozdawczości z protestów przeciw obostrzeniom sanitarnym. Ponad 85 proc. ankietowanych wskazało, że tradycyjne media celowo zniekształcają obraz protestów, a ponad 63 proc. badanych w pełni zgadza się z twierdzeniem, że ton w debacie o koronawirusie nadają niewłaściwi eksperci (niem. *falsche Experten*). Również w ocenie działań przeciwpandemicznych rządu federalnego ujawnia się duży sceptycyzm. Z twierdzeniem, że narracja dotycząca pandemii jest dramatyzowana i przesadzona przez rząd, zgadza się w pełni ponad 76 proc. badanych, a tezę, że rząd wzbudza niepotrzebny strach wśród obywateli, w pełni popiera ponad 86 proc. respondentów⁴⁸.

Podobnie jak politolodzy obserwujący i komentujący fenomen społecznych protestów przeciw obostrzeniom pandemicznym badacze z Uniwersytetu w Bazylei również zwracają uwagę na ogromne zróżnicowanie społeczne i światopoglądowe ruchu. Twierdzą, że (...) *mamy do czynienia nie z jedną, lecz z wieloma, często nieprzystającymi do siebie grupami*⁴⁹. Wbrew obiegowym opiniom o niskim statusie społecznym uczestników i zwolenników ruchu dane z badania zdają się przeczyć tego rodzaju twierdzeniom. Dotychczasowe preferencje wyborcze nie wskazywałyby również na niepokojący udział w deklarowanych sympatiach skrajnych ugrupowań politycznych, jak np. Narodowodemokratycznej Partii Niemiec – Unii Ludowej (niem. Nationaldemokratische Partei Deutschlands – Die Volksunion) lub Niemieckiej Partii Komunistycznej (niem. Deutsche Kommunistische Partei).

Uzupełnieniem badań ilościowych były obserwacje etnograficzne (uczestniczące). Grupa badaczy wzięła udział w dwóch legalnych zgromadzeniach zwołanych przez ruch nonkonformistów – 4 października 2020 r. manifestację w Konstancji obserwowało 14 badaczy, a 7 listopada 2020 r. oddelegowano do Lipska 9 badaczy⁵⁰. Z obserwacji wyłania się obraz agendy liderów ruchu oraz osób uczestniczących w manifestacjach. Istotnym składnikiem dyskursu jest postrzeganie rzeczywistości

⁴⁷ Tamże, s. 38. W pytaniu przyjęto dziesięciopunktową skalę, gdzie: 0 – bardzo niezadowolony, 10 – bardzo zadowolony.

⁴⁸ Tamże, s. 12–14.

⁴⁹ Tamże, s. 51.

⁵⁰ Tamże, s. 55.

w dychotomicznych kategoriach – my vs. oni. Kolektywne „my” oprócz integrowania grupy odgrywa istotną rolę tożsamościową, w której dochodzi do elitaryzacji wspólnego światopoglądu ludzi „widzących więcej”, nieulegających zbiorowej panice oraz rządowym narracjom o pandemii. „Oni” stanowią konformistyczną większość i przede wszystkim klasę rządzącą, która nie spełnia swej przedstawicielskiej funkcji, a opresyjne działania rządu wobec własnych obywateli są podyktowane niekonstytucyjną i arbitralnie narzuconą wolą egzekutywy, wzmocniana rzekomą sytuacją „permanentnego stanu wyjątkowego”⁵¹. Co znamienne, dyskurs zwolenników ruchu zrywa z rolą ofiary i chętnie prezentuje zaangażowanych zwolenników jako faktycznych strażników niemieckiej ustawy zasadniczej.

Pewnych „barometrycznych” i kontekstowych wskazówek dla źródeł pogłębiającej się polaryzacji, która coraz częściej ewoluuje w kierunku spontanicznych, gwałtownych i heterogenicznych w swej strukturze socjometrycznej ekspresji społecznego niezadowolenia, dostarczają zarówno badania empiryczne prowadzone przez Policję Federalną oraz uniwersyteckie jednostki naukowo-badawcze, jak i nieco bardziej teoretyczne analizy z ostatnich kilku lat przyciągające uwagę opinii publicznej w Niemczech. Przed niemal rokiem w poczytnym i opiniotwórczym niemieckim tygodniku społeczno-politycznym „Der Spiegel” ukazał się artykuł Dirka Kurbjuweita, jednego z czołowych publicystów hamburskiego magazynu. Jego autor opisał zjawisko efemerycznych i nieoczekiwanych wybuchów społecznego niezadowolenia, głównie wobec polityk publicznych rządu federalnego i krajów związkowych⁵². Spontaniczne i niekiedy gwałtowne protesty tysięcy niemieckich obywateli przeciw kolejnym ograniczeniom życia publicznego w dobie pandemii koronawirusa posłużyły publicznie do zadania pytań o głębsze źródła społecznych frustracji i o to, kim jest tzw. *Wutbürger* (w wolnym tłumaczeniu – wściekły obywatel), uczestnik antycovidowych protestów i demonstracji, który niekoniecznie rekrutuje się ze środowisk skrajnej prawicy lub skrajnej lewicy, a jeszcze do niedawna pozostawał w spektrum wyborczym partii obecnych w parlamencie. Kurbjuweit i inni baczni obserwatorzy niemieckiego życia publicznego poszukują odpowiedzi na frapujące ich pytania w szeroko dyskutowanej publikacji niemieckiego socjologa i kulturoznawcy Andreasa Reckwitza zatytułowanej *Das Ende der Illusionen. Politik, Ökonomie und Kultur in der Spätmoderne*, wcześniej znanej głównie w kręgach akademickich. Wydana w 2019 r. analiza współczesnych społeczeństw dostarcza pogłębionej diagnozy przeobrażeń, które zdaniem socjologa

⁵¹ Por. tamże, s. 57 i nast.; V. Weiss, *Verschörungsglaube in der Pandemie*, „Soziale Probleme” 2021, nr 32, s. 183–192 – manuskrypt wykładu wygłoszonego 8 XI 2021 r. na Wolnym Uniwersytecie w Berlinie w ramach serii „Andere als Gefahr – die Gefährdung des Anderen. Die Pandemie als gesellschaftliches Problem”. Zapis w posiadaniu autora artykułu.

⁵² Zob. D. Kurbjuweit, *Das Jahrzehnt des Wutbürgers*, „Der Spiegel” 2020, nr 42, s. 46–47.

mają dokonywać się w zachodnich społeczeństwach postindustrialnych. Podczas gdy szybko postępująca industrializacja oraz ugruntowywanie się państwa opiekuńczego, szczególnie w Europie Zachodniej w czterech pierwszych powojennych dekadach XX w., przyniosły stabilny wzrost gospodarczy oraz względny dobrobyt, to obserwowane nierówności społeczne wciąż były definiowane w tradycyjnym słowniku socjologii za pomocą takich pojęć, jak: klasa, stratyfikacja społeczna, konflikt społeczny. Źródłem napięć miała być nierówna dystrybucja bogactwa w społeczeństwie, prowadząca nieuchronnie do rozwarstwienia, które staje się zarzewiem konfliktów społecznych⁵³. Reckwitz zauważa, że współcześnie w społeczeństwach zachodnich bardziej niż z konfliktem klas mamy do czynienia z pęknięciem w strukturze społecznej, którego dynamika jest kształtowana nie tyle przez pogłębiające się rozwarstwienia ekonomiczne, ile przez konflikty ogniskujące się wokół wartości, tożsamości czy też zakresu wolności obywatelskich. Reckwitz w swojej analizie bierze pod lupę klasę, którą postrzega jako stabilizator zachodnich liberalnych demokracji i społecznego konsensusu, zgodnie z którym gwałtowna artykulacja społecznego niezadowolenia była kanalizowana zazwyczaj na marginesie życia politycznego. Niemiecki socjolog argumentuje, że ta jeszcze do niedawna stabilna większość „środka” ulega erozji i rozpada się na coraz bardziej zatowarowane grupy, które nie reprezentują zbiorowych interesów, lecz coraz bardziej heterogeniczne światopoglądy i postawy. Symptomatyczne dla opisywanych przeobrażeń ma być m.in. zerwanie więzi politycznych między tradycyjnymi partiami a ich elektoratem. Prowadzi to do braku politycznej reprezentacji dla coraz większych grup społecznych oraz postępującego odpływu obywateli z centrum w kierunku środowisk bardziej radykalnych, które oferują łatwe rozwiązania coraz bardziej złożonych problemów społecznych⁵⁴. Warto w tym miejscu przypomnieć przywołane na początku niniejszego artykułu słowa ministra Reula, w których wyrażał obawy, że pandemia koronawirusa jest wyzwaniem nie tylko dla zdrowia publicznego, lecz także dla bezpieczeństwa państwa oraz spójności społecznej i solidarności. Jak pokazały również badania przeprowadzone ad hoc przez badaczy z Uniwersytetu w Bazylei, dopływ klasy średniej – będącej reprezentantem dotychczasowego demokratycznego konsensusu i stabilizatorem politycznego porządku w RFN – do środowisk radykalnych może budzić uzasadnione obawy. W krótkofalowej perspektywie problem społecznego ładu w kontekście pandemii COVID-19 stanowi niewątpliwie wyzwanie dla służb strzegących porządku publicznego. Rozchwiane emocje i nastroje

⁵³ A. Reckwitz, *Das Ende der Illusionen. Politik, Ökonomie und Kultur in der Spätmoderne*, Berlin 2020, s. 63 i nast.

⁵⁴ Tamże, s. 90 i nast. Por. także: R. Lukenda, *Verdrängt, vernachlässigt und vergessen? Die classes populaires als neue/alte „Paragesellschaft”?*, w: T. Hiergeist i in., *Paragesellschaften. Imaginationen – Inszenierungen – Interaktionen in den Gegenwartskulturen*, Berlin 2021, s. 25 i nast.

społeczne w obliczu dużej niepewności wywołanej pandemią stwarzają korzystne warunki do radykalizacji postaw. W długofalowej perspektywie opisywany fenomen ruchu nonkonformistów najprawdopodobniej będzie słabł wraz z końcem pandemii, ale może również ewoluować w nieoczekiwanym kierunku, przenosząc centrum zainteresowania na inny element rzeczywistości społeczno-politycznej. Sam ekstremizm polityczny oraz skrajna jego postać – terroryzm motywowany politycznie nie są obce najnowszej historii niemieckiej państwowości⁵⁵. Jednakże mechanizm społecznej delegitymizacji demokratycznych instytucji państwa, pogłębiający się brak zaufania nie tyle do polityki, ile do pryncypiów demokratycznego ładu, trójpodziału władzy czy choćby podejrzliwość wobec informacyjnej roli mediów stają się atrakcyjną narracją dla coraz szerszych grup społecznych, które do tej pory opowiadały się za utrzymaniem społecznej homeostazy, co najpełniej wyraża się w akceptacji demokratycznych reguł państwa prawa.

Podsumowanie

Jak słusznie zauważają Katja Gloger i Georg Mascolo w książce pt. *Ausbruch. Innenansichten einer Pandemie*⁵⁶, będącej próbą rekonstrukcji wpływu pandemii COVID-19 na państwo niemieckie i jego społeczeństwo, to wyjątkowe wydarzenie w najnowszej historii Niemiec (i nie tylko) stanowi również rodzaj próby wysiłkowej dla zdolności organizacyjnych państw w dobie kryzysu oraz szybkiej adaptacji do zmieniających się warunków determinujących bezpieczeństwo państwa. Nie jest tajemnicą, że rząd federalny Niemiec oraz rządy krajów związkowych spodziewały się ataków m.in. na infrastrukturę krytyczną, systemy komputerowe służby zdrowia czy też sektor finansowy. To tu upatrywano „miękkiego podbrzusza” państwa, które mogło być narażone na działania organizacji kryminalnych lub innych państw poszukujących przewag konkurencyjnych w interesujących je obszarach. Skutki społeczne kryzysu wywołanego pandemią wydawały się całkowicie nieprzewidywalne. Bezpieczeństwo wewnętrzne oraz porządek publiczny skupiły większą część uwagi niemieckiej opinii publicznej. Nie budzi to dużego zdziwienia, zważywszy że pandemia miała wpływ na niemal każdy aspekt życia codziennego. Konieczność utrzymania wysokiej dyscypliny i solidarności społecznej w obliczu pandemii wzmagająca fale protestów

⁵⁵ Po 1945 r. zarówno Niemcy Zachodnie, jak i RFN (po zjednoczeniu) mierzyły się z przynajmniej kilkoma falami terroryzmu politycznego. Od lat 30. XX w. aktywnie działały co najmniej trzy generacje siatek terrorystycznych związanych z ideologią skrajnie lewicową Frakcji Czerwonej Armii (niem. Rote Armee Fraktion), a w ostatnich dekadach najgłośniejszych aktów terroru dokonało neonazistowskie ugrupowanie NSU.

⁵⁶ K. Gloger, G. Mascolo, *Ausbruch. Innenansichten einer Pandemie*, München 2021.

skierowanych przeciw regulacyjnej polityce rządów na szczeblu landowym i federalnym. Pojawienie się nowego ruchu społecznego głoszącego radykalne hasła uznano za istotne zjawisko z punktu widzenia ochrony porządku konstytucyjnego państwa. Zarówno heterogeniczna struktura społeczna ruchu, jak i brak spójnej agendy politycznej powodują trudności w trafnym zdefiniowaniu zjawiska i tym samym w precyzyjnym wyznaczeniu obszaru problemowego dla służb specjalnych. To, co wyróżnia ten ruch, to raczej negatywna definicja obecnego ustroju państwa i społecznego ładu, w której mieszają się różnego rodzaju afekty, począwszy od głębokiego rozczarowania spetryfikowaną sceną polityczną, przez frustracje wynikające z intersubiektywnie podzielanych niezgodności własnych sądów i ocen rzeczywistości z działaniami organów władzy przedstawicielskiej, aż po otwarte wyrażanie bardziej radykalnych emocji, takich jak wrogość i nienawiść wobec symboli demokratycznego państwa, w tym wybranych przedstawicieli czy funkcjonariuszy publicznych.

Zjawisko to jest jednym z fenomenów społecznych okresu pandemii w Niemczech i ma swoje implikacje dla bezpieczeństwa państwa oraz społecznej kohezji⁵⁷. Wydaje się, że na chwilę obecną głównym czynnikiem ryzyka dla bezpieczeństwa wewnętrznego w RFN w kontekście opisanego zjawiska jest możliwa konwersja społecznej frustracji w przemoc i działania o charakterze terrorystycznym wymierzone w przedstawicieli legalnie wybranych władz państwowych. Pierwszym poważnym sygnałem ostrzegawczym była seria zatrzymań uczestników kanału „Dresden Offline-Vernetzung” na platformie Telegram, która nastąpiła po dziennikarskim śledztwie przeprowadzonym przez publiczną telewizję ZDF na początku grudnia 2021 r. Grupa aktywnych użytkowników drezdeńskiego czatu liczyła ok. 100 osób. Spośród tej grupy zaczął wyłaniać się zradykalizowany członek, który wymieniał się informacjami na temat planów zamachu na premiera Saksonii Michaela Kretschmera. Znamiennym zjawiskiem w ujawnionej korespondencji jest proces wzajemnego inspirowania się i motywowania do podjęcia coraz bardziej radykalnych kroków. Administrator grupy występujący pod pseudonimem „Daniel” nawoływał na forum do bezkompromisowości i w ostateczności do użycia broni. Poza internetowymi fantazjami o przemocy trzon grupy organizował konspiracyjne spotkania w jednym z parków w Dreźnie. Po spotkaniu grupy jeden z uczestników upewniał się co do ustaleń dotyczących planów „odcięcia” (niem. *absägen*) premiera landu⁵⁸. Podczas przeszukań w Dreźnie i Heidenau ujawniono broń zarówno białą (kusze), jak i palną,

⁵⁷ Por. np. U. Beck, *Spoleczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, tłum. S. Cieśla, Warszawa 2004; A. Reckwitz, *Die Gesellschaft der Singularitäten. Zum Strukturwandel der Moderne*, Berlin 2017.

⁵⁸ A. Ginzler, H. Merker, Ch. Rohde, *Mordpläne gegen Kretschmer auf Telegram*, ZDF, 7 XII 2021 r., <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/corona-leugner-sachsen-kretschmer-mordpläne-telegram-100.html> [dostęp: 8 XII 2021].

jej elementy oraz amunicję. Na zapytania prasy rzecznik Krajowego Urzędu Śledczego Saksonii (niem. Landeskriminalamt) wskazał, że prowadzone czynności wobec zatrzymanych osób są związane z podejrzeniem planowania ciężkiego przestępstwa zagrażającego państwu⁵⁹. To jak dotąd najpoważniejszy incydent, którego źródłem jest proces radykalizacji najaktywniejszych aktorów ruchu nonkonformistów.

Dynamika ruchu najprawdopodobniej będzie słabła wraz ze stabilizacją pandemii i ewolucji koronawirusa w kierunku zjawiska endemicznego. Oficjalny koniec pandemii będzie skutkować naturalną dezintegracją środowiska przygodnie skonsolidowanego wokół tej tematyki. Społeczna radykalizacja w obliczu pandemii nie jest wyłącznie specyficznie niemieckim zjawiskiem, a raczej wieloczynnikowym procesem, spotykanym coraz częściej w tzw. demokracjach skonsolidowanych⁶⁰, z lokalnymi różnicami oraz uwarunkowaniami. Wspólną płaszczyzną dla krystalizacji tego fenomenu jest w dużej mierze doświadczanie przez społeczeństwo stanu ogromnej niepewności i permanentnego ryzyka, m.in. epidemii, konfliktów zbrojnych, katastrofy ekologicznej, zapaści finansowej globalnych rynków kapitałowych, stratyfikacyjnych napięć społecznych, któremu towarzyszą sygnalizowane w tekście przeobrażenia strukturalne społeczeństw postindustrialnych.

Szukając argumentów potwierdzających hipotezę badawczą postawioną na początku artykułu, warto zwrócić uwagę na bardziej trwałe elementy procesów radykalizacji, który sygnalizowali również badacze z Uniwersytetu w Bazylei. Wysoki poziom alienacji z życia politycznego w Niemczech wśród zwolenników ruchu wskazuje na narastający dystans wobec państwa demokratycznego i jego instytucji oraz aktualnej formy demokracji przedstawicielskiej. W długofalowej perspektywie ten stan może prowadzić do afektywnego przenoszenia frustracji wynikających z poczucia próżni w politycznej reprezentacji na wybieralnych przedstawicieli lub symbole obecnej państwowości. Ujście dla tego rodzaju postaw i światopoglądów mogą stanowić mniej lub bardziej skoordynowane akty przemocy, które będą ewoluować z wyobrażeń wyalienowanej grupy o „właściwym” porządku społecznym i politycznym, nieznajdujących według niej urzeczywistnienia. Może być to długotrwały proces radykalizacji, który dla krajowych służb wywiadowczych, zwłaszcza w początkowych fazach, będzie trudny do właściwej identyfikacji i kategoryzacji oraz odróżnienia od ugruntowanych i dopuszczalnych w niemieckiej kulturze politycznej form krytyki demokratycznego ładu aksjonormatywnego.

⁵⁹ Zob. *Razzia bei Telegram-Gruppe in Dresden - mehrere Waffen gefunden*, mdr, 15 XII 2021 r., <https://www.mdr.de/nachrichten/sachsen/razzia-dresden-mordplaene-kretschmer-100.html> [dostęp: 16 XII 2021].

⁶⁰ Zob. J.J. Linz, A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore 1996.

Jak pokazał przykład ruchu nonkonformistów, dużym wyzwaniem analitycznym dla wewnątrz krajowych służb wywiadowczych w RFN pozostanie skuteczne rozpoznanie efemerycznych ruchów społecznych posługujących się radykalnym dyskursem i tworzących sprzyjające warunki dla nowych form ekstremizmów politycznych, nie wspominając o możliwościach wpływania na rozchwiane emocje społeczne przez inne podmioty państwowe i pozapaństwowe. Według danych grupy zadaniowej East StratCom (będącej częścią Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych), która oprócz komunikacji strategicznej zajmuje się przeciwdziałaniem dezinformacji, w początkowym okresie pandemii w Europie (do końca marca 2020 r.) odnotowano ponad 110 dezinformujących komunikatów związanych z pandemią koronawirusa rozprzestrzenianych w mediach społecznościowych. Zdaniem badaczy źródła odnotowanych wówczas dezinformacji prowadzą do Federacji Rosyjskiej⁶¹. Również chińska narracja znajduje oddźwięk w Europie, zwłaszcza ta odnosząca się do międzynarodowej pozycji ChRL oraz jej sukcesów w walce z pandemią⁶². Kanały komunikacji koronasceptyków z łatwością można wykorzystać do multiplikacji zarówno dezinformacji, jak i propagandy. Dobrym przykładem są kanały prowadzone przez dziennikarzy, publicystów i blogerów – Borisa Reitschustera (300 tys. abonentów kanału na platformie Telegram), Bodo Schiffmanna oraz Kena Jebsensa – szanowanych przez członków ruchu Querdenker. Nie tylko pośredniczą oni w przekazywaniu informacji o wirusie przez funkcjonującą jeszcze do niedawna platformę medialną rosyjskiego nadawcy Russia Today, lecz także od początku rosyjskiej inwazji w Ukrainie włączają we własną komunikację na platformach poświęconych pandemii rosyjską narrację o tej wojnie. W dodatku jest ona przedstawiana jako wiedza źródłowa, legitymizująca „alternatywne” spojrzenie na powszechnie podzielane poglądy⁶³. Sposoby i treść komunikacji w ruchu koronasceptyków, metody socjotechniki wykorzystywane przez zagranicznych aktorów do kształtowania opinii publicznej w obliczu pandemii oraz – jak pokazuje rosyjska inwazja w Ukrainie – metody propagandy stosowane podczas konfliktów zbrojnych zasługują na odrębne opracowanie.

⁶¹ Zob. U. Hottel, *Woher stammen die Falschnachrichten zum Coronavirus?*, „Die Zeit”, 20 III 2020 r., <https://www.zeit.de/digital/internet/2020-03/fake-news-covid-19-vorwurf-russland-usa> [dostęp: 25 IV 2021]; *The Virus to Liberate us from Freedom*, EU vs Disinfo, 19 III 2020 r., <https://euvsdisinfo.eu/the-virus-to-liberate-us-from-freedom/> [dostęp: 25 IV 2021].

⁶² Por. Ch. Johnson, W. Marcellino, *Reining in COVID-19 Disinformation from China, Russia, and Elsewhere*, RAND Corporation, 19 XI 2021 r., <https://www.rand.org/blog/2021/11/reining-in-covid-19-disinformation-from-china-russia.html> [dostęp: 12 II 2022].

⁶³ Zob. L. Kirschbaum, *Putins Plattformprediger*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 17 III 2022 r., <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/medien/russische-propaganda-in-telegram-gruppen-von-corona-leugnern-17885654.html> [dostęp: 18 III 2022].

Bibliografia

Beck U., *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, tłum. S. Ciesła, Warszawa 2004.

Bohnsack R., *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*, Wiesbaden 1999.

Brinker K. (Hrsg.), *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, Berlin–New York 2000.

Burzan N., *Soziale Ungleichheit. Eine Einführung in die zentralen Theorien*, Wiesbaden 2011.

Butter M., *Die neue Querfront*, „Der Spiegel” 2021, nr 2.

Gloger K., Mascolo G., *Ausbruch. Innenansichten einer Pandemie*, München 2021.

Hiergeist T. i in., *Paragesellschaften. Imaginationen – Inszenierungen – Interaktionen in den Gegenwartskulturen*, Berlin 2021.

Keller R., *Wissenssoziologische Diskursanalyse. Grundlegung eines Forschungsprogramms*, wyd. 3, Wiesbaden 2011.

Kurbjuweit D., *Das Jahrzehnt des Wutbürgers*, „Der Spiegel” 2020, nr 42.

Linz J.J., Stepan A., *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore 1996.

Mayntz R., Holm K., Hübner P., *Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej*, tłum. W. Lipnik, Warszawa 1985.

Mayring P., *Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken*, wyd. 12, Weinheim–Basel 2015.

Moroska-Bonkiewicz A., „Urząd Ochrony Konstytucji” jako organ bezpieczeństwa ustrojowego RFN. *Problematyka funkcjonowania w państwie demokratycznym*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2013, t. 7, s. 181–199.

Querdenken. Protestbewegung zwischen Demokratieverachtung, Hass und Aufruhr, W. Benz (red.), Berlin 2021.

Scheuermann Ch., *Der braune Virus*, „Der Spiegel” 2011, nr 51.

Schindler G., *Wer hat Angst vorm BND? Warum wir mehr Mut beim Kampf gegen die Bedrohungen unseres Landes brauchen. Eine Streitschrift*, Berlin 2020.

Schöningh F., *Geheime Hüter der Verfassung. Von der Düsseldorfer Informationsstelle zum ersten Verfassungsschutz der Bundesrepublik (1947–1961)*, Paderborn 2004.

Reckwitz A., *Das Ende der Illusionen. Politik, Ökonomie und Kultur in der Spätmoderne*, Berlin 2020.

Reckwitz A., *Die Gesellschaft der Singularitäten. Zum Strukturwandel der Moderne*, Berlin 2017.

Weiss V., *Verschörungsglaube in der Pandemie*, „Soziale Probleme“ 2021, nr 32, s. 183–192.

Źródła internetowe

Auswirkungen von COVID-19 auf die Kriminalitätslage in Deutschland, (Managementfassung), Bundeskriminalamt, 16 VI 2021 r., https://www.bka.de/SharedDocs/Downloads/DE/Publikationen/JahresberichteUndLagebilder/CovidAuswirkungen/covidAuswirkungen.pdf?__blob=publicationFile&v=7 [dostęp: 15 I 2022].

Ginzel A., Merker H., Rohde Ch., *Mordpläne gegen Kretschmer auf Telegram*, ZDF, 7 XII 2021 r., <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/corona-leugner-sachsen-kretschmer-mordplaene-telegram-100.html> [dostęp: 8 XII 2021].

Götschenberg M., *„Querdenker“ werden nun bundesweit beobachtet*, „Tagesschau“, 28 IV 2021 r., <https://www.tagesschau.de/inland/verfassungsschutz-querdenker-103.html> [dostęp: 4 I 2021, 25 IV 2021].

Hoppenstedt M., *Was die Politik gegen Telegram unternehmen kann*, „Der Spiegel“, 14 XII 2021 r., <https://www.spiegel.de/netzwelt/telegram-was-die-politik-gegen-die-gefaehrliche-chat-app-unternehmen-kann-a-7245e6fd-b057-41b9-9b50-69095458cd54> [dostęp: 15 XII 2021].

Hottelet U., *Woher stammen die Falschnachrichten zum Coronavirus?*, „Die Zeit“, 20 III 2020 r., <https://www.zeit.de/digital/internet/2020-03/fake-news-covid-19-vorwurf-russland-usa> [dostęp: 25 IV 2021].

<https://euvsdisinfo.eu/the-virus-to-liberate-us-from-freedom> [dostęp: 21 IV 2022].

<https://querdenken-511.de/> [dostęp: 4 IX 2021].

<https://querdenken-711.de/> [dostęp: 4 IX 2021].

<https://t.me/querdenken511> [kanał platformy Telegram] [dostęp: 4 IX 2021].

https://t.me/QUERDENKEN_711 [kanał platformy Telegram] [dostęp: 4 IX 2021].

<https://www.bka.de> [dostęp: 15 I 2022].

<https://www.bmi.bund.de/DE/startseite/startseite-node.html> [dostęp: 17 II 2022].

<https://www.bundeswehr.de/de/organisation/weitere-bmvg-dienststellen/mad-bundesamt-fuer-den-militaerischen-abschirmdienst/aufgaben-mad> [dostęp: 17 II 2022].

<https://www.im.nrw/themen/verfassungsschutz> [dostęp: 10 XI 2021].

<https://www.verfassungsschutz.bremen.de> [dostęp: 12 XII 2021].

<https://www.verfassungsschutz-bw.de/Lde/Startseite> [dostęp: 12 XII 2021].

<https://www.verfassungsschutz.de> [dostęp: 12 XII 2021].

Jakobi L., *Politologe: „Querdenker“ suchen sich neue Themen*, mdr Aktuell, 17 VI 2021 r., <https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/gesellschaft/corona-querdenken-bewegung-ende-100.html> [dostęp: 20 VI 2021].

Johnson Ch., Marcellino M., *Reining in COVID-19 Disinformation from China, Russia, and Elsewhere*, RAND Corporation, 19 XI 2021 r., <https://www.rand.org/blog/2021/11/reining-in-covid-19-disinformation-from-china-russia.html> [dostęp: 12 II 2022].

Kirschbaum L., *Putins Plattformprediger*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung“, 17 III 2022 r., <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/medien/russische-propaganda-in-telegram-gruppen-von-corona-leugnern-17885654.html> [dostęp: 18 III 2022].

Lutterbeck M., *„Das Kind muss einen Namen haben!“ – Die Querdenker und die verfassungsschutzrelevante Delegitimierung des Staates*, „KSV Polizeipraxis“, 27 X 2021 r., <https://ksv-polizeipraxis.de/das-kind-muss-einen-namen-haben-die-querdenker-und-die-verfassungsschutzrelevante-delegitimierung-des-staates/> [dostęp: 1 XII 2021].

Minister Reul stellt Verfassungsschutzbericht und bundesweit erstes Corona-Lagebild vor 22. Juni 2021, Verfassungsschutzbericht und bundesweit erstes Corona-Lagebild, Das Landesportal Wir in NRW, https://www.im.nrw/system/files/media/document/file/VS_Bericht_NRW_2020.pdf [dostęp: 23 VI 2021].

Nachtwey O., Schäfer R., Frei N., *Politische Soziologie der Corona-Protteste*, Universität Basel, 17 XII 2020 r., https://edoc.unibas.ch/80835/1/20210118133822_6005813e51e0a.pdf [dostęp: 28 VII 2021].

Neuer Phänomenbereich „Verfassungsschutzrelevante Delegitimierung des Staates“, Bundesamt für Verfassungsschutz, <https://www.verfassungsschutz.de/SharedDocs/kurzmeldungen/DE/2021/2021-04-29-querdenker.html> [dostęp: 30 VII 2021].

Oswald B., *Querdenker: Wer sie sind - und wie sich die Bewegung entwickelt*, BR24, 7 II 2021 r., <https://www.br.de/nachrichten/deutschland-welt/die-querdenker-eine-heterogene-protestbewegung>,SO9TvdX [dostęp: 8 IV 2021].

Politisch motivierte Kriminalität im Jahr 2020 – Bundesweite Fallzahlen, Bundeskriminalamt, Bundesministeriums des Innern, für Bau und Heimat, 4 V 2021 r., https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/veroeffentlichungen/2021/05/pmk-2020-bundesweite-fallzahlen.pdf?__blob=publicationFile&v=4 [dostęp: 27 XII 2021].

„*Politisch motivierte Kriminalität*” – *Begriffserklärungen*, Deutscher Bundestag, Wissenschaftliche Dienste (WD), 7 IX 2018 r., <https://www.bundestag.de/resource/blob/579832/%C3%89/WD-7-194-18-pdf-data.pdf> [dostęp: 11 XII 2021].

Razzia bei Telegram-Gruppe in Dresden - mehrere Waffen gefunden, mdr, 15 XII 2021 r., <https://www.mdr.de/nachrichten/sachsen/razzia-dresden-mordplaene-kretschmer-100.html> [dostęp: 16 XII 2021].

Sonderbericht zu Verschwörungsmythen und „Corona-Leugnern”, Ministerium des Innern des Landes Nordrhein-Westfalen, maj 2021 r., https://www.im.nrw/system/files/media/document/file/Sonderbericht_2021_Verschwoerungsmythen_und_Corona-Leugner.pdf [dostęp: 11 VI 2021].

The Virus to Liberate us from Freedom, EU vs Disinfo, 19 III 2020 r., <https://euvsdisinfo.eu/the-virus-to-liberate-us-from-freedom/> [dostęp: 25 IV 2021].

„*Querdenker*” *im Südwesten entstammen linksalternativem Milieu*, „Der Tagesspiegel”, 22 XI 2021 r., <https://www.tagesspiegel.de/politik/studie-sieht-klare-unterschiede-zu-sachsen-querdenker-im-suedwesten-entstammen-linksalternativem-milieu/27824108.html> [dostęp: 22 XI 2021].

Verfassungsschutzbericht 2018, Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, 2019 r., https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/publikationen/themen/sicherheit/vsb-2018-gesamt.pdf?__blob=publicationFile&v=10 [dostęp: 28 XII 2021].

Verfassungsschutzbericht des Landes Nordrhein-Westfalen über das Jahr 2020, Ministerium des Innern des Landes Nordrhein-Westfalen, 2021 r., https://www.im.nrw/system/files/media/document/file/VS_Bericht_NRW_2020.pdf [dostęp: 10 VII 2021].

Was ist QAnon?, „Tagesschau”, 4 VIII 2020 r., <https://www.tagesschau.de/faktenfinder/qanon-faq-101.html> [dostęp: 8 IX 2020].

Akty prawne

Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 23 V 1949 r., <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>.

Gesetz über die Zusammenarbeit des Bundes und der Länder in Angelegenheiten des Verfassungsschutzes und über das Bundesamt für Verfassungsschutz (Bundesverfassungsschutzgesetz - BVerfSchG), 20 XII 1990 r., <https://www.gesetze-im-internet.de/bverfschg/BJNR029700990.html>.

Strafgesetzbuch – in der Fassung der Bekanntmachung vom 13 XI 1998 (BGBl. I S. 3322), zuletzt geändert durch Gesetz vom 22 XI 2021 (BGBl. I S. 4906) m.W.v. 24 XI 2021, <https://dejure.org/gesetze/StGB>.

Orzecznictwo

Wyrok z 23 X 1952 r., Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (Bundesverfassungsgericht, BVerfG), 1 BvB 1/51, *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)* 1952, 1407, Leitsatz 2; ponownie potwierdzony wyrokiem z 17 I 2017 r. Federalnego Trybunału Konstytucyjnego, 2 BvB 1/13, *NJW* 2017, 611, Rn. 531, <https://openjur.de/u/360815.html> (cz. 1), https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2017/01/bs20170117_2bvb000113.html (cz. 2).